

ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ

ՎԼԱԳԻՄԻՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, տ.գ.դ., պրոֆեսոր
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտի տնօրեն

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի գիտաշխատող, տ.գ.թ.

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԲԵՈՒ ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՍԵԹՈՂՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱՐՏԵՐԿՐՈՒՄ

Հարկման արդյունավետության մակարդակի վերաբերյալ հետազոտող տնտեսագետների շրջանում դեռևս միասնական մտեցում չկա և, դեռ ավելին, այն տարբեր դիրքերից է մեկնաբանվում տարբեր հեղինակների կողմից: Սակայն բոլորը կարևորում են հարկման արդյունավետության բարձրացումը, և տարակարծությունները հիմնականում պայմանավորված են դրա իրացման միջոցների և ուղղությունների հետ կապված հարցերով: Իհարկե, դա բնական է, քանի որ հարկման արդյունավետության մակարդակը մեծապես պայմանավորված է. մի կողմից՝ ֆինանսական միջոցների նկատմամբ պետության ունեցած պահանջարկով և մյուս կողմից՝ հարկ վճարողների վճարունակությամբ: Հետևաբար, «հարկման արդյունավետություն» հասկացությունը որոշակի հակասություն է պարունակում՝ այնքանով, որ որքան մեծ լինի հարկ վճարողների հարկային բեռը, այնքան ամուր կլինի պետության ֆինանսական վիճակը, ու քիչ կլինեն բյուջեի հաշվեկշռման հիմնախնդիրները և ընդհակառակը: Սակայն շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրների հարկային քաղաքականության իրականացման փորձը հիմնավորել է, որ հարկային բեռի մեծացումը նոր հարկատեսակների սահմանման ու ներդրման, հարկի դրույքաչափի բարձրացման և հարկային արտոնությունների կրճատման միջոցով սկզբնական շրջանում ապահովում է հարկային եկամուտների որոշակի բարձր ցուցանիշներ: Սակայն հետագա տարիներին այդ դրական ցուցանիշներին հաջորդում է արտադրության ծավալների կտրուկ անկում և, միաժամանակ, չվերականգնվող են դառնում այն տնտեսական գործընթացները, որոնք ուղղակիորեն հանգեցնում են բյուջեում եկամուտների ծավալների կրճատմանը, այսինքն՝ արդարացի է այն կարգախոսը, որ «մեծ հարկը սպանում է հարկին»¹: Մյուս կողմից կա տեսակետ այն մասին, որ «**հարկային բեռի**» նվազեցումը երկրի տնտեսությանը լուրջ վնասներ պատճառելու նախադրյալներ է ստեղծում (Մ.Ֆիշեր, Ռ.Գորնբուշ)², կամ դա կիրառում են շատ վատ ու թույլ կառավարություն ունեցող երկրները: Որպես վերջինիս օրինակ հեղինակները (Ա.Վասիլևա և ուրիշներ) նշում են Վրաստանը և Տաջիկստանը, որտեղ հետագայում տեղի ունեցան հեղափոխություններ, և որտեղ նախկին ԽՍՀՄ հանրապետություններից «հարկային բեռը» ամենացածրն էր (Վրաստան՝ 13.1% և Տաջիկստան՝ 11.7%)³:

Այսպիսով, հասկացվում է, թե որքան կարևոր ու նույնքան էլ բարդ է «հարկային բեռի» սահմանաչափի ճիշտ որոշումը, քանի որ դրա միջոցով են տրվում հետևյալ հարցերի պատասխանները.

- արդյունավետ է արդյոք պետության հարկային համակարգը,
- որքանով է այն բավարարում պետության ֆինանսական պահանջները,

¹ Cebula, Richard J. (1997): "An Empirical Analysis of the Impact of Government Tax and Auditing Policies on the Size of the Underground Economy: The Case of the United States", 1993-94." American Journal of Economics and Sociology, 56:2, pp.173-185.

² Р. Дорнбуш. С.Фишер, "Макрочкономика". ИНФРА-М.1997, 69-72стр.

³ Василева и другие, "Основной капитал предприятия", ИНФРА-М.2007, 12стр.

- նպաստում է արդյոք հարկ վճարողների տնտեսական ակտիվությանը,
- տնտեսվարման ի՞նչ ուղիներ են առաջարկվում ձեռնարկատիրական գործունեության ընդլայնման նպատակով:

Վերոհիշյալ հիմնահարցերի լուծման տարբեր մոտեցումներով են պայմանավորված «հարկային բեռի» սահմանաչափի շուրջ գոյություն ունեցող տարակարծությունները:

Տնտեսագետների մի մասը հարկային բեռի սահմանաչափի որոշման միջոց է առաջարկում, այսպես կոչված «կարմիր սահմանագծի կանոնը» (*Պ.Մոստովոյ և ուրիշներ*)¹, որի համաձայն արդյունաբերական ձեռնարկություններից գանձվող հարկերի գումարը 3-5 տարի պետք է ընդհանուր շրջանառության նկատմամբ սահմանափակել որոշակի տոկոսաչափով: Հիշյալ հեղինակների կարծիքով նշված մոտեցման իրագործումը կնպաստի տնտեսության կայունության ապահովմանը և առաջարկի ու պահանջարկի իրական մակարդակների որոշմանը: Նշված մոտեցման կիրառումը արդարացված կարող է լինել այն երկրներում, որտեղ տնտեսությունում արդյունաբերությունը կունենա գերակշռող մասնաբաժին, ինչպես նաև որոշված կլինի այսպես կոչված «կարմիր սահմանագծի» չափը, որին նշված հեղինակները լուծումներ չեն առաջարկում: Բայց որպես խնդրի լուծման փորձ այն ուշադրության արժանի մոտեցում է: Այս մոտեցմանը նմանվող մոտեցման գործնականում կիրառման չհաջողված փորձ պետք է համարել Հայաստանի Հանրապետությունում հաստատագրված վճարների ու պարզեցված հարկի կիրառումը՝ որպես փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության զարգացման խրախուսման միջոց, որը թեպետ նպաստեց գործարարությանը, բայց նշանակալիորեն խորացրեց հարկման բնագավառում առկա անարդարությունները: Ուստի, նման և դրան նմանվող մոտեցումների գործնականում կիրառումը նպատակահարմար չէ, քանի որ հարկային բեռի բաշխվածությունը պետք է լինի հավասարաչափ, որի դեպքում յուրաքանչյուրը կվճարի այդ բեռի իր «արդարացի» բաժինը, որպեսզի նվազագույնի հասցվեն հարկման արդարության և համընդհանրության սկզբունքների խախտումները:

Տնտեսագետների մի ուրիշ խումբ հարկային բեռի որոշման միջոց է առաջարկում «արդյունավետ դրույքաչափի» կիրառումը (*Յ.Պետրով, Ե.Եգորովա*), որի համաձայն այն պետք է հաշվարկել հարկի ընդհանուր գումարի և ձեռնարկությունում ստեղծված հավելյալ արժեքի հարաբերությամբ²:

Այս մեթոդաբանությամբ է բնութագրվում ընդհանուր հարկային ծանրության աստիճանը ներդրումների կատարման նպատակահարմարության տեսանկյունից, և դրանով առաջարկվում է հարկային արդյունավետ դրույքաչափի սահմանում շահույթի մինչև 58.9%-ի չափով: Տվյալ սահմանաչափը գերազանցելու դեպքում, ըստ հեղինակների, բացառվում է ներդրումային գործընթացների զարգացումն ընդհանրապես:

Նման մոտեցմամբ հարկադրույքի չափի որոշումը և կիրառումը արդարացված չեն, քանի որ միայն շահույթը ձեռնարկության ֆինանսական վիճակի իրական պատկերը չի կարող տալ: Բացի այդ՝ հարց է առաջանում, թե արդյո՞ք ձեռնարկության համար «արդյունավետ» համարվող դրույքաչափը ձեռնտու է նաև պետությանը և վերջինիս ֆինանսական միջոցների նկատմամբ ունեցած պահանջարկին, թե՞ ոչ: Այս հարցի պատասխանը «արդյունավետ դրույքաչափի» մեթոդը չի տալիս: Հետևաբար, այս մեթոդը ևս գործնական կիրառության առումով արդարացված չէ, մանավանդ որ, որպես կանոն, չեն հարկվում ու չեն նորմավորվում ձեռնարկությունների կողմից կատարվող ծախսերը, որոնք «ուռճացնելով» հնարավոր է նվազագույնի հասցնել շահույթի մեծությունը:

Հարկային «բեռի» սահմանման համար կիրառվում է նաև «հարկերի առաձգականության գործակիցը», որը բնութագրում է տնտեսական գործոնների (համախառն ներքին արդյունքի, ազգաբնակչության եկամուտների, մանրածախ կամ սպառողական զնի մակարդակի և այլնի) ազդեցությունը հարկերի ծավալների փոփոխությունների վրա: Այս գործակցով որոշվում է, թե յուրաքանչյուր մեկ միավոր փոփոխությունն ինչ ներգործություն է ունենալու բյուջե վճարվող հարկերի գումարների վրա:

¹ http://www.westate.ru/germania/gerroom_nalogi.html

² Եгорова Татьяна Николаевна, "Формирование эффективной бюджетно-налоговой системы в трансформационной экономике", 22-24 стр.

Պետք է փաստել, որ բյուջեի մուտքերի պլանային կամ փաստացի տվյալներով «հարկային բեռի» հաշվարկումը որոշակի ճշգրտումների կարիք ունի այն առումով, որ հստակեցման կարիք ունի հենց ինքը՝ «հարկային բեռ» հասկացությունը: Բանն այն է, որ իրականում նշանակալիորեն միմյանցից տարբերվում են փաստացի (նաև պլանային) ու հաշվարկված հարկային պարտավորությունները: Փաստացի ու պլանային վճարումների նկատմամբ հաշվարկվածի շարունակական ու մեծ չափերով գերազանցումը հանգեցնում է հարկային ապառքների կուտակման, ինչպես նաև վկայում է հարկային ոչ ճիշտ քաղաքականություն իրականացնելու մասին, որի՝ իշխանությունների կողմից ընդունման փաստը հանդիսացան 1996-1997թթ. հարկային համաներումները: Հարկային ապառքները «հարկային բեռի» բաղկացուցիչ մասն են, և հարկատուների համար կարևոր է ոչ միայն այն, թե որքան վճարվեց բյուջե, այլև այն, թե որքան է նա ծանրաբեռնված հարկային պարտքերով: Ուստի «հարկային բեռը» պետք է ներառի նաև հարկային ապառքները, որոնց աճը վկայում է հարկային բեռի անարդարացիության մասին: Ինչպես երևում է գծապատկեր 4-ից, ապառքներն ունեն աճի միտում, 2007թ. կազմել են 86 270 մլն դրամ, իսկ 2010-ին՝ 103396 մլն դրամ, կտրուկ աճ է նկատվել 2008-ի համեմատ 2009 թվականին՝ կազմելով 101133 մլն դրամ (աճելով 3,4%-ով), որը պայմանավորված էր ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով (աղյուսակ 1, գծապատկերներ 1-2):

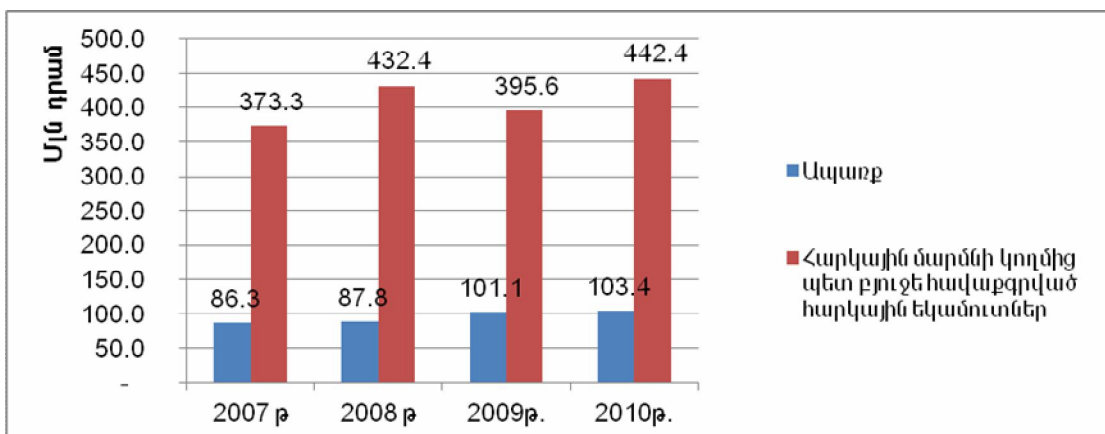
Աղյուսակ 1

Հարկային եկամուտների, ապառքի և դրանց հարաբերակցության ցուցանիշները 2007-2010թթ.

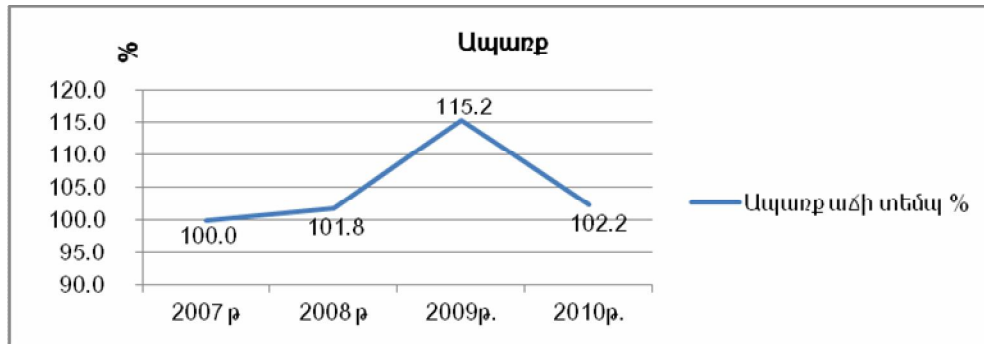
Հարկային վարչարարության վերաբերյալ 2007-2010թթ. ամփոփ ցուցանիշներ									
Ցուցանիշ	Չափի միավոր	2007թ.		2008թ.		2009թ.		2010թ.	
		Հունվար-դեկտեմբեր	Հունվար-դեկտեմբեր	Աճի տեմպ %	Հունվար-դեկտեմբեր	Աճի տեմպ % ¹	Հունվար-դեկտեմբեր	Աճի տեմպ %	
		1	2	3	4	5	6	7	
1 Հարկային մարմնի կողմից պետբյուջե հավաքագրված հարկային եկամուտներ	մլն դրամ	373 331,8	432 351,2	115,8	395 580,1	91,5	442 437,7	111,8	
2 Ապառք	մլն դրամ	86 270,7	87 822,0	101,8	101 133,3	115,2	103 396,0	102,2	
3 Ապառք/ընդհանուր հավաքագրված հարկային եկամուտներ, %	մլն դրամ	23,1	20,3	- 2,8	25,6	5,3	23,4	- 2,2	

Գծապատկեր 1

2007-2010թթ. ապառքի և հավաքագրված ընդհանուր հարկային եկամուտների ծավալները

Ապառքի ծավալների աճի տեմպերը 2007-2010թթ.

Բացի պետության հանդեպ ունեցած հարկային պարտավորությունների կատարումից՝ հարկատուները լրացուցիչ միջոցներ և ժամանակ են ծախսում նաև հարկային պարտավորությունների կատարման համար անհրաժեշտ հաշվարկների, հաշվետվությունների ու հայտարարագրերի լրացման, համակարգչային ծրագրերի ներդրման, խորհրդատվական ու փաստաբանական ծառայությունների ստացման և այլնի համար, որոնք բացասաբար են ազդում հարկատուների վճարումնակության և պետական բյուջեի մուտքերի մակարդակի վրա: Այդ առումով անհրաժեշտ է կարևորել առանձին երկրների առաջավոր փորձի կիրառումը, երբ պետություններն իրենք են գնահատում և հարկատուներին իրագեկում հարկային հաշվետվությունների փոփոխությունների արդյունքում ունենալիք լրացուցիչ ծախսերի մասին:

Այսպես, օրինակ, ԱՄՆ-ում եկամտահարկի գանձման համակարգում ցանկացած լուրջ փոփոխություններ իրականացնելու ժամանակ պարտադիր հաշվարկվում է ժամանակի այն գնահատականը, որը պահանջվում է յուրաքանչյուր հարկատուից նոր կանոններով հարկային հայտարարագիր (դեկլարացիա) լրացնելու համար¹: Մյուս կողմից՝ պետությունն իր հերթին հարկային եկամուտների հավաքագրումն իրականացնելու ընթացքում միջոցներ է ծախսում հարկային մարմինների պահպանման և հարկերի գանձման նկատմամբ վերահսկողության իրականացման, դատական համակարգի միջոցով անբարեխիղճ հարկատուներին պատասխանատվության ենթարկելու և այլնի համար, որոնց չարդարացված աճը սահմանափակում է ֆինանսական միջոցների նկատմամբ պետության ունեցած պահանջարկը:

Նշված երկու դեպքերում էլ կատարված լրացուցիչ ծախսերը հասարակության համար ֆինանսական միջոցների կորուստներ են, քանի դեռ հավաքագրված միջոցների օգտագործումը չի ապահովում գոնե համարժեք արդյունավետություն: Բայց նույնիսկ վերջին պայմանի ապահովման դեպքում նախընտրելի է, որ պետությունը նպաստի նվազագույնի հասցնելու այս ծախսերը, քանի որ այն անուղղակիորեն բխում է պետության շահերից և հարկման արդյունավետության բարձրացման պահանջներից: Սա այն դեպքն է, երբ պետական շահը անտագոնիստական հակասության մեջ է մտնում ծանր «հարկային բեռի» հետ, և վերջինս «խարխլում է» պետականության հիմքերը:

Ուստի, առաջին հերթին, պետությունը պետք է շահագրգռված լինի յուրաքանչյուր առանձին վերցրած հարկատուի հարկային բեռի կարգավորմամբ, որի ուղիներ կարող են լինել հարկային լծակների ու գործիքների միջոցով հարկային բեռի տեղափոխումը ճյուղից ճյուղ, չունևորից ունևոր, արտադրությունից առևտուր, վնասաբեր, բայց անհրաժեշտ ձեռնարկությունից գերշահույթ ապահովող ձեռնարկություն և այլն, ինչպես նաև պետության կողմից հարկատուներին մատուցվող ծառայությունների բարելավումը՝ կապված հարկային օրենսդրության պարզաբանման ու հստակեցման, հարկատուներին աջակցելու և հարկային մարմինների նկատմամբ հարկատուների վստահությունն ամրապնդելու, հաշվետվությունների ներկայացման գործընթացը թեթևացնելու և այլնի հետ: Բացի վերոհիշյալներից՝ անհրաժեշտ է կարևորել նաև հարկ վճարողների ու հարկման օբյեկտների շրջանակների ընդլայնումը՝ ապահովելով հարկման համընդհանրության ու

¹ <http://www.360taxes.org/>

արդարության սկզբունքների կիրառումը, այսինքն՝ հարկման սկզբունքները պետք է փոխհամաձայնեցված գործեն ու միմյանց լրացնեն, որպեսզի հարկերին բնորոշ գործառույթներին «վիաթոք շնչելու» հնարավորություն տրվի:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ հարկման արդյունավետությունը կարելի է սահմանել որպես հարկային եկամուտների նկատմամբ պետության ունեցած պահանջարկի այնպիսի ձևերի, մեթոդների ու մեխանիզմների միջոցով ապահովում, որոնք նվազագույնի են հասցնում պետության ու հարկատուների ծախսերի կորուստները՝ առանց վերջիններիս վարքագծի ձևախեղման:

Հարկման արդյունավետության գնահատականի հարցը ևս մինչև օրս շարունակում է վիճահարույց մնալ, այսինքն՝ հստակ չէ այն հարցի պատասխանը, թե հարկատուի եկամտի որ մասի գանձումն է արդյունավետ՝ 30, 40, թե՞ 50 տոկոսը: Այդ իսկ պատճառով հարկման արդյունավետության վերաբերյալ քննարկումները շատ հաճախ կառուցվում են միջազգային համեմատությունների վրա՝ հիմք ընդունելով մակրոտնտեսական մակարդակում պլանային կամ փաստացի վճարված հարկերի ընդհանուր գումարի և համախառն ներքին արդյունքի, իսկ միկրոմակարդակում՝ պլանային կամ փաստացի վճարված հարկերի ու համախառն եկամտի տոկոսային հարաբերակցության ցացանիշները:

**Владимир Арутюнян
Кристина Багдасарян**

Макроэкономические методы оценки налогового бремени в Армении и зарубежом

Аннотация

Оценка эффективности налогового администрирования является спорным вопросом. Все доводы остаются невыявленными, в частности, какие ставки налогов эффективны для улучшения налогового администрирования. То есть, какова оптимальная ставка подоходного налога- 30%, 40% или 50%. Они остаются предметом дискуссии в РА и зарубежом.

**Vladimir Harutyunyan
Kristine Baghdasaryan**

The Macroeconomic Methods of Tax Burden Assessment in Armenia and Abroad

Abstract

Tax administration efficiency assessment remains a controversial issue. All arguments regarding efficient tax rates for improvising tax administration remain unjustified. The optimal rate of income tax (30%, 40% or 50%) remains a subject of this debate both in Armenia and abroad.